

МУРАДЛИМ ХЭМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илмий-методикалык журнал № 1/1

Нөкис - 2022

МУГАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИҶ

ISSN 2181-7138

№ 1 2022 ЖЫЛ

Илимий-методикалық журнал

Редактор:

А. Тилеенов

Редакция аъзалары:

Мақсат АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Кеңесбай АЛЛАМБЕРГЕНОВ
Дилшодхўжа АЙТЪАЕВ
Гулбахар АБЪЛОВА
Өсербай ӨЛЕЎОВ
Аскар ДЖУМАШЕВ
Гулнара ЖУМАШЕВА
Батырбек КАИПБЕРГЕНОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Сарсен КАЗАХБАЕВ
Гулмира КАРЛЫБАЕВА
Сабит НУРЖАНОВ
Уралбой МИРСАНОВ
Арзы ПАЗЫЛОВ
Зухра СЕИТОВА
Айдын СУЛТАНОВА
Тажибай УТЕБАЕВ
Ризамат ШОДНОВ
Ойбахор ШАМНЕВА
Бекзод ХОДЖАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Гуарухсор ЭРТАШЕВА

Шўлкемлестириушлер:

Қарақалнақстан Республикасы
Халық билимлендириу
Министрлиги, ӨЗПНИИ
Қарақалнақстан филиалы

Өзбекстан Республикасы
Министрлер Кабинети
жанындагы Жоқаргы
Аттестация Комиссиясы
Президиумының 25.10.2007
жыл (№138) қарары менен
дизимге алынды

Қарақалнақстан Баспа сөз хам
хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге
алынды №01-044-санлы гууалық
берилген.

Мәзил: Нөкис қаласы,
Ернизар Алакөз көшеси №54
Тел.: 224-23-00
e-mail: uzniipnkkf@mail.uz,
mugallim-pednauk@mail.uz
www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

Журналга келген мақалаларга жууан қайтарылмайды, журналда жэрияланган мақалалардан алынган узиндилер «Мугаллим хам узликсиз билимлендириу» журналынан алынды, деп корсетилиуи шэрт. Журналга 5-6 бет квлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шриф тинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледу. Мақалада келтирилген маглыұматларга автор жууанкер.

МАЗМУНЫ

ТИЛ ҲАМ АДЕБИЯТ

<i>G'anibayeva B., Abduraxmanov M. Tilimizdagi omonim so'zlarning ahamiyati va tahlili.....</i>	4-8
<i>Юсупова Ф.М. Рус тили фани ўқитувчисида маданиятлараро мулоқот компетенциясини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари.....</i>	8-15
<i>Нарманов А.Х. Болалар нутқини ривожлантириши илмий-педагогик муаммо сифатида.....</i>	15-19

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

<i>Ботирова Ш.И. Принцип социального партнерства в преподавании инновационного кластера педагогического образования</i>	20-23
<i>Tashtemirova S.A., Tashtemirov R.A. Pedagogical approaches in education and their importance.....</i>	24-30
<i>Жабборова О.М. “Тарбия” фани ва унга оид меъёрий хужжатлар</i>	30-36
<i>Дусчанова Н.С. Шахса йўналтирилган ёндашув афзалликлари</i>	36-42
<i>Azimov D.G'. Imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish va tarbiyalashda musiqaning motivatsion va didaktik imkoniyatlari</i>	42-47
<i>Tashpo'latova D. Integratsiya asosida ta'lim samaradorligini oshirish usullari</i>	47-52
<i>Raxmonov N.B. Inson hayoti xavfsizligini ta'minlash masalasida pedagogik ta'lim-tarbiya zarurati</i>	52-58
<i>Kurbanova F.K. Chet tilini o'qitish sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantirish usullari.....</i>	58-66
<i>Shaymatov J.N. Ofitser-o'qituvchining kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish asosida innovatsion faoliyatga tayyorlash.....</i>	66-72
<i>Eshqoraev Q.A. Masofaviy ta'lim modellari va uning xususiyatlari.....</i>	72-78

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛЬҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

<i>Мусурмонов Р., Мусурмонова М. Талабаларга Ал-ҳаким ат-Термизийнинг илмий-педагогик меросини ўргатиши замон талаби</i>	79-85
<i>Ахмадҷонов Д.Б. Герменевтик ёндашув асосида бағрикенглик компетенциясини ривожлантириши</i>	85-89

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

<i>Исмаилов А.А. Роль мультимедийных технологий в преподавании физики.....</i>	90-94
--	-------

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕНКЕ ШЕКЕМГИ ТЭРБИЯ

<i>Эшманова Н. Бошлангич синф ўқувчиларида ёзма нутқни такомиллаштириши тизими.....</i>	95-99
---	-------

ФИЗИКАЛЫҚ ТЭРБИЯ ҲАМ СПОРТ

<i>Мардонов Ш.Қ., Абдувайитова Д. Ўсмирларда спорт эстетикасига оид тасаввур ва қизиқишларини шакллантириши.....</i>	100-106
--	---------

SUMMARY

This article describes the specifics of the formation of intercultural communication competence in Russian language teachers in terms of pedagogical higher education institutions. A model of educational-information environment for the formation of intercultural competence in Russian language teachers has been developed.

БОЛАЛАР НУТҚИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИЛМИЙ- ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Нарманов А.Х.

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти докторанти

Таянч сўзлар: Риторика, стратегия, оналар мактаби, ақл ва нутқ, Мурожаатнома, “Янги Ўзбекистон”, “Учинчи Ренессанс”.

Ключевые слова: Риторика, стратегия, школа матерей, разум и речь, Обращение, “Новый Узбекистан”, “Третий Ренессанс”

Keywords: Rhetoric, strategy, school of mothers, mind and speech, Address, “New Uzbekistan”, “Third Renaissance”

Кейинги йилларни жамиятимизда туб ўзгаришлар, ислохотлар даври дейишимиз учун етарли асослар бор. 2017 йилда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси” 2017-2021 йилларда мамлакатимизни комплекс ривожлантириш, шунингдек, юрт тараққиётини таъминлашнинг устувор жиҳатларини белгилаб берган дастур бўлиб хизмат қилди. Шубҳасиз, 2017-2021 йиллар мамлакатимиз тарихида “Янги Ўзбекистон” жамиятини барпо этиш ва “Учинчи Ренессанс” пойдеворини қўйишдек улуғвор мақсадларга киришилгани билан қолади. Амалга оширилаётган ислохот ва ташаббусларнинг аниқлиги, стратегик аҳамияти ва қамрови нафақат маҳаллий, балки халқаро экспертлар томонидан ҳам эътироф этилмоқда.

Ислохотлар контекстида таълим ва фан соҳасига бўлаётган эътибор алоҳида эътирофга лойиқ. Кейинги беш йил давомида барча турдаги таълим босқичларини тубдан такомиллаштириш бўйича бир қатор Президент фармони ва қарорлари қабул қилинди. Қабул қилинган бу ҳужжатлар амалий жиҳатдан ҳаётга яқинлиги билан ажралиб туради.

Мамлакатимиз Президентимизнинг 2017 йилда Олий Мажлисга қилган Мурожаатномасида: “Бугун биз давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан янгилашга қаратилган инновацион ривожланиш йўлига ўтмоқдамиз. Янги фикр, янги ғояга, инновацияга таянган давлат ютади. Унинг учун мия қобилятини ривожлантириш омилларини пухта таҳлил қилиши зарур. Биз улуғ боболаримизнинг муносиб давомчилари бўладиган етук инсонларни

тарбиялаш масаласига, афсуски, етарлича аҳамият бермадик. Нодир талант эгаларини тарбиялаб камолга етказиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканини унутишга ҳаққимиз йўқ. Ривожланган мамлакатлар бугунги юксак тараққиёт даражасига айнан шунинг ҳисобидан етгани – бу ҳам ҳақиқат” [1], деб таъкидланган.

Албатта, янги фикр ва янги ғояни амалга оширишда сиёсий, иқтисодий ислоҳотлар билан бир қаторда баркамол авлодни вояга етказиш, уларга жаҳон андозаларига мувофиқ таълим ва тарбия бериш масалалари муҳим аҳамият касб этади.

Таълим муассасаларида, хусусан, умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларнинг коммуникатив компетенцияларини шакллантириш, нутқий кўникмаларини ривожлантириш компетенциявий ва шахсга йўналтирилган таълим технологияларининг муҳим масалаларидан ҳисобланади. Коммуникатив компетенциялар ўқув фанини пухта ўзлаштириш, ижтимоий муносабатларга киришиш, танқидий ва ностандарт тафаккур тарзига эришиш, ўз фикрини аниқ ва тушунарли баён қилиш билан боғлиқ нутқий фаолият маҳсули экан, ўқувчиларда мазкур компетенцияларни шакллантириш ва ривожлантириш масаласига мактабгача таълим даври ва умумтаълим мактабларининг дастлабки босқичларидан катта эътибор қаратиш лозим ва бу, айти пайтда, ўқувчиларда шахсий компетенцияларни шакллантиришнинг энг муҳим шартларидан бири ҳамдир.

Бола нутқини шакллантириш ва ривожлантириш масаласи педагогиканинг асосий муаммоларидан бўлиб келган. Дарҳақиқат, болалар нутқининг шаклланиши бир қанча омилларга боғлиқ ва уларни таҳлил қилиш мазкур муаммонинг ечимига нисбатан тўғри ёндашувни таъминлайди. Мазкур омиллар сифатида оила ва таълим муассасасидаги муҳит, боланинг руҳий ҳолати, имкониятлари, жисмоний саломатлиги, фаоллиги, ахлоқий ва эстетик сифатларини келтириш мумкин. Бола нутқини ривожлантиришда бой фольклор намуналарининг ўрнини, шунингдек, халқ оғзаки ижодидаги бир қатор жанрларнинг руҳий ва физиологик таъсир имкониятларини илмий-назарий жиҳатдан асослаш бугунги кун тилшунослик, адабиётшунослик, фольклоршунослик, психология ва педагогика каби фанларнинг долзарб масалаларидан ҳисобланади. Мавзунинг бир неча фанлар кесишмасидан жой олиши унинг кенг қамровли илмий муаммо эканлигини кўрсатади.

Олиб борилган илмий иш ва тадқиқотларни таҳлил ҳамда тавсиф этиш бошланғич таълим ёшидаги болалар нутқини такомиллаштиришнинг илмий асослари ва тадқиқ этиш даражасини аниқлаш имкониятини беради.

Бошланғич таълим ёшидаги болалар нутқини ривожлантириш масалаларини тадқиқ этиш мамлакатимизда ўтган асрнинг 50-йилларида

бошланган. Бошланғич таълим соҳасини биринчилардан бўлиб ўрганган олимлардан А.В.Никольская маҳаллий миллат болаларига рус тилини ўқитиш контекстида муаммони тадқиқ этади. А.В.Никольская томонидан ўтказилган синов тадқиқотлари (1958-60 йиллар) натижасида бошланғич катта ёшли ўзбек болаларига русча оғзаки нутқни ўргатиш методикасининг асосий мазмуни белгиланган ва унинг асосий масалалари ишлаб чиқилган [2].

XX асрнинг 70-йилларида А.В.Никольскаянинг илмий раҳбарлиги остида Е.М.Разбаева томонидан амалга оширилган тадқиқотларда бошланғич таълим ёшидаги болаларда ўқилган асарлар асосида катталар меҳнатига ҳурматни тарбиялашда фольклор асарларининг ўрни ёритилган [3]. Хусусан, мазкур тадқиқотда меҳнат ва маросим кўшиқлари воситасида ёшларда ижтимоий фойдали меҳнатнинг инсон камолотидаги ўрни, меҳнатнинг мукамал тарбия воситаси эканлиги, ўзбек халқ оғзаки ижодидан (халқ эртаклари, ўйинлари) фойдаланиш асосида атрофдагиларга адолатли муносабатда бўлишни шакллантириш масалалари ўзбек фольклори намуналари воситасида таҳлил қилинган.

Мазкур тадқиқотлар фольклорнинг инсон маънавий камолотидаги ўрни, хусусан, бола тарбиясидаги аҳамияти нечоғлик катта эканлигини кўрсатади. Дарҳақиқат, “Фольклор барча санъатнинг бошланиши, сарчашмаси, шу сабабли ҳам бошқа кўпгина санъатлар билан уйғунликка эга, шунинг билан бирга ҳеч бирига ўхшамаган ўзига хослиги билан ажралиб турувчи алоҳида санъат туридир. Бу соҳа ўз ичига мусиқа, рақс, ҳунармандчилик, тасвирий, бадий ва бошқа санъатлар билан боғлиқ тасаввурларни қамраб олади. Бошқача айтсак, оғзаки ижод халқнинг ўтмиши, бугуни ва келажакни ўзида ифода этувчи, унинг тақдири билан чамбарчас боғлиқ ижодий жараён дир. Шунинг учун ҳам алломаларимиз уни эл адабиёти деб атаган. Бирор бир халқнинг қандай халқ эканлигини билиш учун даставвал унинг фольклорига назар солиш лозим бўлади. Ҳар қандай санъатнинг боши фольклорда, деган гап бугун пайдо бўлган эмас. У узок йиллик ҳаётий кузатиш, илмий тажрибанинг ҳосиласи. Ҳақиқатдан ҳам тасвирий, ҳунармандчилик, мусиқа, рақс, сўз ва бошқа санъат турларининг аввали-боши, юзага келиши бевосита халқ оғзаки ижодига, халқнинг илк тасаввур ва ишончларига бориб тақалади”[4].

Халқ оғзаки ижоди, шубҳасиз, бола тарбиясида, хусусан, уларнинг нутқини ривожлантиришда катта имкониятлар ва жуда бой қадриятларга эга сўз санъати туридир. Хусусан, унинг эртак, афсона, ривоят, тез айтиш, топишмоқ, мақол каби жанрлари ўқувчи-ёшларнинг дунёқарашини, тасаввурини, тафаккур имкониятларини, хотирасини, руҳиятини, нутқини

тарбиялашда бемисл аҳамиятга эга эканлиги мазкур жанрларнинг ўзига хослиги ва ички имкониятларида намоён бўлади.

Ўтган асрнинг охири чорагидан ҳозирги кунгача бошланғич синф ёшидаги болаларнинг нутқини ривожлантириш, бунга ижобий таъсир кўрсатувчи омиллар маҳаллий олимлар: Ф.Р.Қодирова, Р.М.Қодирова, Г.Х.Жумашева, Д.Р.Бабаева, Д.Абдурахимова, Л.Р.Миржалилова, Н.С.Нурмухаммедова ва бошқалар томонидан муайян даражада ўрганилган.

Ушбу тадқиқотчилар бола нутқи ва унинг ривожланишини алоҳида ажратилган ҳолда эмас, балки катта ёшли кишиларнинг болага педагогик таъсири билан ўзаро боғлиқликда кўриб чиқадилар. Ушбу ёндашув ўринлидир, зеро фандаги замонавий тадқиқотлар нутқнинг шаклланиши ва ривожланиши муайян ижтимоий омилларга боғлиқ эканлигини, бу тафаккур билан боғлиқ, бироқ у стихияли жараён эмас эканлигини кўрсатмоқда. Демак, бола нутқининг ривожланишига таъсир этувчи омилларни тадқиқ қилиш, уларни таснифлаш, уларнинг таъсир имкониятларини ўқув амалиётига жорий этиш механизмларини такомиллаштириш долзарб аҳамиятга эга илмий-педагогик муаммолар ҳисобланади.

Ф.Р.Қодированинг тадқиқотларида[5] мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини ривожлантиришда нутқ шаклларида фойдаланишнинг педагогик-психологик омиллари, болаларга хорижий тилларни ўргатишнинг лингвопедагогик муаммолари, русийзабон болаларга ўзбек тилини ўргатишнинг услубий хусусиятлари каби масалалар ёритилган. Хусусан, болалар нутқини ривожлантиришда уларнинг сўз бойлигини ошириш устида ишлаш, хотирасини кучайтириш, диалогик нутқ шаклидан фойдаланишнинг услубияти, бадий асарлар, хусусан, халқ оғзаки ижодининг эртақ, ривоят, афсона каби насрий жанрларидан фойдаланишнинг услубий ва педагогик хусусиятлари кенг кўламда таҳлил қилинган.

Р.М.Қодированинг тадқиқотларида[6] эса беш-олти ёшли болалар нутқини рус тилини ўқитиш жараёнида ривожлантиришнинг омиллари тадқиқ этилган. Хусусан, болаларнинг нутқини ривожлантиришнинг педагогик-психологик омиллари, болаларга рус тилини диалогик нутқ воситасида ўқитишнинг услубияти, рус тилини ўқитиш жараёнида болаларда байналминаллик ва ватанпарварлик фазилатларини шакллантириш масалалари таҳлил қилинган.

Хулоса ўрнида шуни айтмоқчимизки, умуман, болалар нутқини ривожлантириш масаласи кенг қамровли ва кўп омилли педагогик муаммо сифатида илмий жамоатчиликнинг эътиборини кўпдан бери жалб қилиб келмоқда. Уларда муаммо турли хил аспектларда тадқиқ қилинган. Айниқса, бу борада рус педагог олимларининг хизмати катта бўлиб, маҳаллий

тадқиқотчилар томонидан ҳали амалга оширилиши лозим бўлган тадқиқотлар талайгина. Шубҳасиз, болалар нутқини ривожлантириш масаласини турли ракурслар орқали тадқиқ қилиниши ўзининг нафақат илмий, балки амалий аҳамиятига ҳам эга. Хусусан, фольклор асарлари воситасида болалар нутқини ривожлантириш масаласининг ҳали кенг ўрганилмаганлиги ушбу муаммонинг долзарблигини, заруратини белгилайди.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2017 йил 22 декабрь
2. Никольская А.В. Воспитание у детей уважения к труду взрослых на основе бесед о прочитанном / М-во просвещения Узбек. ССР. Узбек. науч.-исслед. ин-т пед. наук. - Ташкент: [б. и.], 1958. - 28 с.; 22 см.
3. Разбаева, Э. М. Воспитание у старших дошкольников уважения к труду взрослых на основе использования бесед по прочитанному: Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Ташк. гос. ун-т им. В.И.Ленина. - Ташкент: [б.и.], 1964. - 26 с.
4. Фольклор – миллатнинг боқий тарихи. Фольклоршунос Жаббор Эшонкул билан мулоқот.
5. Қодирова Ф.Р. Мактабгача ёшдаги русийзабон болаларни ўзбекча сўзлашишга ўргатиш. Т., “Ўқитувчи”, 1997.; Қодирова Ф.Р. Мактабгача ёшдаги болаларни чет тилига ўргатишнинг лингводидактик муаммолари. Ж., “Педагогик таълим”, 2002, № 2.; Қодирова Ф.Р, Қодирова Р.М. Мактабгача ёшдаги болаларга иккинчи тилни ўргатиш методикаси. Т., “Сано-Стандарт” 2004.
6. Қодирова Р.М. Мактабгача ёшдаги болаларда диалогик нутқни ривожлантиришнинг психологик омиллари. Сариоғоч, 1998.; Кадырова Р.М. Формирования интернациональных и патриотических чувств у дошкольников и шестилеток-учащихся в процессе обучения их русской разговорной, речи. Номзодлик диссертацияси автореферати. Т., 1990.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада болалар нутқини шакллантиришда ғарб ва шарқ нотикларининг фикрлари улар берган назарий ва амалий тавсияларини ўрганишб уларнинг нутққа оид фикрлари ва тавсияларини ўқувчи ёшларга етказиш орқали таълим тизимида ҳам ўз самарсини бериши ҳақида фикр юритилади.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается, как мнения западных и восточных ораторов в формировании речи детей могут быть эффективными в системе образования путем изучения их теоретических и практических рекомендаций и донесения их идей и рекомендаций до учащихся.

SUMMARY

This article discusses how the opinions of western and eastern speakers in shaping children's speech can be effective in the education system by studying their theoretical and practical recommendations and conveying their ideas and recommendations to students.